

Albert Cohen

Testvéreim ti, ó, emberek*

I

Te tiszta papírlap, ki legjobb barátom és vigaszom vagy, valahányszor megtérek a gonosz külvilágból, hol anélkül, hogy sejtelmük volna róla, mindennap véresre sebeznek, hadd mondjam el neked, hadd mondjak el magamnak ma este egy sajnós igaz történetet a gyerekkoromból. Te hűséges aranytoll, kivel együtt fognak kívánságom szerint eltemetni, fogalmazzál meg itt egy röpke s nem éppen mulatságos emlékeztetőt. Igen, egy gyermekkori emléket mondanék el a férfinak, ki visszanez rám a tükörből, melybe belenézek.

De nem arról a napról van szó, midőn egy aranyos kis tőkepénzesnek lenyírták a göndörödő hajfürtjeit, nem is illedelmes szerelmi kalandocskáról egy jó, vagyis jól szituált családból való lánykával, de nem is holmi hűséges, immár negyven éve a családhoz tartozó öreg cselédéről: a polgár imádja az ilyesmit, ideáloktól sugárzó és összkomforttól elbűvölt tekintete ilyenkor elérzékenyül, és mert rajongva gyakorolja a felebaráti szeretetet, ami semmire sem kötelezi, ha csak mosolygásra nem, hát minduntalan mosolyog a rosszul fizetett, de szívének oly kedves rabszolganőre, minden egyes utasítását az egész szájbelsőt megmutató anygali mosollyal kíséri, a felebaráti szeretet csupafog üzenetét intézi hozzá, ami nem kerül sokba, és amitől az erkölcsi tökély keltette öröm dagasztja kebelét. De nincs szó babaebédről sem egy zsémbes, de gazdag és éppen ezért aranyos szívűnek mondott nagymamánál, a polgár ezért is szolgalelkűen rajong, az ilyen bottal hadonászó süket és vén zsarnokoknak mindent elnéz, ha van nagy birtokuk, évszázados tölgyekkel és nagy személyzettel, az ilyen vén szipirtókról mondja mindig, hogy tulajdonképpen milyen jótét lelkek, és undorítóan odavan értük, mint ahogy odavan az angol királynőért, amikor a televízióban megcsókolja a virágcsokros kislányt, hát nem imádni való? és megint csak alpári módon el-

érzékenyül a szeretettől és az örömteli biztonság-érzettől, és szolgalelkűen mosolyog a királynőre, hogy még mindig a helyén van, mosolyog a stabilitásra, mosolyog a tulajdont szavatoló rendre, s mivel nagy lélek lakozik benne s még egy rakás dolog, ami már csak ráadás, imádja a lelki életet és legalább annyira epekedik a szellemi értékek, mint a tőzsdén tisztessen jegyzett értékpapírok után. [...]

Miről szó van? Egy zsidó gyermekkori emlékről, arról a napról, amikor betöltöttem tizedik éveimet. Nosza rajta, antiszemiták, kik előbb-utóbb meghaltok ugyan, de akiket az oly közeli haláltusa sem gátol meg a gyűlölködésben, már előre élvezhetitek, hogyan járta meg az a kisgyerek. Jaj, én zsidó fájdalmaim mosolynak álcázott fintorai! Jaj, a tükörből rám visszanező ember szomorúsága!

Ó, ti mosolynak álcázott fintorok, ó, te megcsalatott szeretet! Mert van bennem szeretet, s ha meglátok a kocsijában egy csecsemőt, amint barátságosan megkínál a fogatlan mosolyával, azzal az anygali csupa íny mosollyal, ó, te drága! elfog a kísértés megfogni a kezecskéjét, fölébe hajolni annak a tiszta új kéznek, többször egymás után megcsókolni, egymás után többször a szememhez szorítani, mert mélyen megindít és mert szeretem, csakhogy nyomában már ott a lidércnyomás, hogy nem lesz ő mindig ilyen ártalmatlan, kedves kis csecsemő, s hogy ott leselkedik, ott készülődik már benne veszedelmesen a fogát vicsorító felnőtt, a szőrös antiszemita, a mosolyát tőlem megtagadó gyűlölködő. Jaj, ti szálnalmas zsidó heherészések, ti fáradt és lemondó vállrándítások, lelkünk ideges remegései!

II

Öregszem rendesen, s nemsokára meghalok. Nemsokára meghalok, ismétlem mosolyogva magamban. Fura dolog, meghalok, és ott fekszem majd gémberedetten egyedül abban a ládában meg abban a földben, viaszsápadt egy szál magamban, örökre bezárva a fojtogatón sötét csöndbe, egyet-

* *O vous, frères humains.* A fordítás a Gallimard Folio sorozatában 1972-ben megjelent szöveg alapján készült.

len társaságom a merev halottak, néma kollégáim párhuzamos sorai, s én egy szál magamban, egykedvűen és kihűlve abban a hosszú ládában, körötte föld, lassan hullámszó, iszonyatos kis életektől hemzsegő, nedves föld, ami fölé az élők nehéz követ cementeztek oda, nehogy az elpatkoltnak né tán eszébe jusson kibújni a gödörből.

Nemsokára meghalok, erre gondolok minden nap. Isten veled hát, te drága nő, isten veled, világ, isten veled, természet, isten veled, hol születtem, ó, te gyöngéd és anyai, ó, te áttetsző Ioni-tenger, szerettem elmerengni rajtad, s a part mellett oly tisztán volt látható a mély, hogy könnybe lábadt a szemem. És ti, édes emlékek, múltbéli galambjaim, ugyan hol lesztek, amikor én már nem leszek, s lesztek-e egyáltalán?

Jaj, milyen szentvtelenül fekszem majd halotti ágyamon, milyen közömbösen, hogy aki annyira szeretett, ott zokog fölöttem, és ez egyenesen hihetetlen, hiszen a kedvesem, ő pedig csak nézi, amint ebben a jéghideg elkülönülésben megközelíthetetlen idegenné váltam, s nem érti, mi ez a kegyetlenség, miért nem felelek a könnyeire, és miért nem nyugtatom őt meg a bajában, én, aki egész lelkemmel álltam mellette és mindig megvigasztaltam, s már mosolygott is megnyugodva, s a vállamra hajtott a fejét, vagy mint valami kis ragaszkodó póniló, a mellemhez dörzsölte a homlokát.

Addig is azonban, míg ott fekszem majd halotti ágyamon, szentvtelenül és közömbösen, hogy aki annyira szeretett, ott zokog fölöttem, mielőtt tehát állig begombolkoznék és teljesen elnémulnék, meg kell írnom egy hasznos könyvet, a regényekből elég, s hogy rövid lesz-e avagy hosszú, majd elválik. Amit az itt következő lapokon beteges lassúsággal és némi különös, szomorú-jótanulós élvezettel megírok, tudom, nevetségessé fogja tenni a gyereket, aki voltam. De mindez nem számít, ha sikerül a gyűlölködőket rávezetni a jóságra, meggyőzni őket arról, hogy a zsidó is ember, sőt felebarát. Igen, ember, akinek izgalmai, örömei, reményei, gyöngédségei, szorongásai vannak, gyerekkorában pedig magányos könnyei, torkába szorult zokogásai és lesütött szemmel viselt szégyenei.

III

Ki tudja, gondoltam magamban, hátha amit elmondok, megváltoztatja a zsidógyűlölköket, kirántja lelkükből a tépőfogakat. Igen, ha megmagyará-

zom nekik, milyen rosszat tettek azzal a kisgyerekekkel, hogyan roppant össze a csapás súlya alatt, majd ha e könyvet végigolvassák, mindent megértenek, gondoltam magamban, elszégyellik magukat a gonoszságuk miatt, és szeretni fognak minket. Ennek azután annyira megörültem, hogy a szemben álló tükrökből az imént magamra kacshintottam. Egyedül vagyok a szobámban, és most egyszerre száználmasnak érzem magam, száználmasnak a gyűlölködők megreformálóját, a ködlovagot, aki diadalmamórosan a kezét dörzsöli szobai magányában, száználmasnak a saját abszurditását, az elragadtatott kacshintást és a nevetségés kézdörzsölést.

De megálljunk, hiszen ha csak egyetlen gyűlölködőt, testvéremet a halálban, meg tudná változtatni ez a könyv, már nem hiába írtam meg, ugye így van, Mama, én megfélemlített anyám? Valahol bennem, ahol valamiképp ő is ott van, az anyám, tudom, egyetért velem, az én gyanútlan és jóságos anyám, aki meghalt a német megszállás alatt, aki félt a zsidógyűlölköktől, akinek miattuk kellett szenvednie. Jóságos volt és istenhívő. Emlékszem, egyszer az Örökkévaló nagyságát akarván érzékeltetni, azt magyarázta nekem, hogy Ő még a legyeket is szereti, minden legyet külön-külön, és hozzátette: Megpróbáltam a legyekkel én is úgy tenni, mint Ő, de nem voltam rá képes, túl sok van belőlük.

IV

Nemsokára meghalok, halott leszek, hajolni többé nem tudó, igazi halott, ugyanabban az ágyban, amelyben ma este is s amíg még élek, aludni és lélegezni fogok, kelleetlen és rosszkedvű halott, akit majd felöltöztetve beraknak egy fehér szaténal csinosan kibélelt, lakkozott tölgyfa koporsóba, s ez a koporsó lesz utolsó birtokom, a hülyéi még rendesen felöltöztetni sem tudnak, a fekete-kék öltönyöm lötyög rajtam, meg aztán túl meleg is, mégis azt adják rám, pedig jobban szerettem volna a könnyű szürkét, az jól mutat, de hát azt teszik velem, amit akarnak, így bánnak a fennkölt tehetetlenekkel, a magukra hagyott szegény halottakkal, majd rám csavarozzák a fullasztó deszkát, és én, szegény bárány, nem tiltakozom, nem bizony, és Isten hozzád, Cohen Albert. [...]

Én, aki gyermekkorom óta együtt élek a halállal, tudom, hogy jelentősége csak a szeretetnek van meg a jóságnak, mely a szeretet kisebbik nővére. De mit kell tennem ahhoz, hogy embertest-

véreim ezt el is higgyék? Igazában sosem fogják elhinni, én meg ugyanolyan hiszékeny vagyok, mint tízéves koromban. El kell azonban mondanom nekik, amit tudok, lesz, ami lesz, én már csak ilyen bolond vagyok. Ti pedig, ó, embertestvérek, ismerjétek meg a nem gyűlölés örömét. Ekképpen szoltam mosolyogva, ekképpen öregségemben, ekképpen a halálom küszöbén.

VI

Hogy az emberek jönnek, nevetnek, mozognak, aztán egyszerre csak nem mozognak többé, bármilyen hihetetlen, de még ez a rémisztő kaland, ez a rájuk váró katasztrófa sem teszi őket gyöngédebbé, egymás iránt résztvevőbbé. Nem bizony, még mit nem, tessék csak megnézni, mint gyűlölik egymást, nincsen az a falu, nincsen az a város, ahol az embernek ne volna ellensége, aki ártani akar neki, mindenki Ábel is meg Káin is egy személyben. Tessék csak megnézni, mint ölik egymást az évszázadok során háborúikban, mint ölik egymást számatlatlanul, noha törvényük a felebaráti szeretet volna, mellesleg az én fajtám törvénye, elsőül Mózes harmadik könyvében megírva, a tizenkilencedik rész tizennyolcadik versében, tessék csak megnézni a ravasz majmokat, nézzétek csak, mi mindent tettek szert a kis zsványok az évszázadok során: nyíl, bárd, csákány, lándzsa, pika, alabárd, számszerj, dárda, kelevéz, fokos, nemesi kard, aztán szakállas puska, muskéta, karabély, gyomorlyuggató szurony, ágyú, gépfegyver, ezt különösen kedvelik fölös vitaminokkal tömött gyalázatos fattyaik, torpedó, repesz bomba, napalmbomba, ideggáz, magfegyver, a kivételes megbecsülésnek örvendő, szuperocsmány kobaltbomba, többfejes robbanószerkezetek kilövésére alkalmas atom-tengeralattjáró, sok megatonna töltetű interkontinentális rakéta, föld-föld és föld-levegő és föld-tenger és ide-stova föld-hold rakéta és – micsoda gyönyör, micsoda büszkeség – keresőfejes rakétaelhárító rakéta. Ezt az utat járják, ez a tébolyuk.

A tudós majmoknak ezt a határtalan, ezt a hihetetlen tébolyát elképedve nézem és még fogom is nézni egy ideig. Miközben századok óta fennen hirdetik a felebaráti szeretetet, s kéjesen öblögetik vele a torkukat, a ruhás majmok továbbra is az erőért rajonganak, bármilyen álarcot öltön is, azért a félelmetes erőért, mely nem más, mint az ártás képessége, s melynek végső gyökere és betetőzése a

gyilkolás ősi és magasztos hatalma, ragadozók ők, kik rajongnak a lelkesítőnek és szentnek tartott háborúért, fellengzős tisztelettel beszélnek róla, s csak úgy dagasztják keblüket az ütközetek és hadi győzelmek, melyek becses időpontjain élvezettel csámcsognak, a rajongásig menő csodálattól eltelve hőseik és jeles gyilkosaik, a hódítók, diktátorok, marsallak és tengernagyok, az emberölés e hódolattal körülvett szakértői iránt, s miközben megjátsszák a szerető felebarátot, a gyűlölködéssel továbbra sem hagynak föl, és Aix-en-Provence-ban, az Úr ezerkilencszáz-hetvenedik esztendejében, nemes egyszerűséggel már megint odaírták a falra, hogy dögöljenek meg a zsidók, visszajönnek még a régi szép idők! Felebaráti szeretet, ó jaj.

VIII

Nézem e szomorú szemeket, ahogy visszanéznek rám a tükörből, ezek a szomorú szemek már mindent tudnak, mogorván és hitetlenül, s a következő pillanatban már olyan zsidók szemei, akik utánam jönnek, amikor én már nem leszek, szomorú zsidók, szép kis virágzás az ilyen, zsidók God Save The King, Marseillaise, Brabançonne nélkül, olyanok, akik tízéves korukban szintén megismerkednek a sértéssel. Mint az a bizonyos ismerősöm, egy napon ők is, iskolából jövet, odamennek az utcai árushoz, aki az asztala mögött általános folttisztítót árul. És az árus, mint nekem, nekik is azt mondja majd, miközben hülye nagy bizalom és szeretet tölti el őket, azt mondja majd nekik, amit ezerkilencszázöt augusztusának tizenhatodik napján, tizedik születésnapomon nekem mondott, ugyanis, micsoda ötlet, éppen tíz évvel azelőtt jöttem a világra.

IX

Augusztus havának ama tizenhatodik napján délután három óra öt perckor, a gimnáziumból jövet, ahol matematikából gyenge lévén, nyári korrepetálásokon vettem részt, csoportosulásra lettem figyelmes. Minthogy pedig mindig is lestem az alkalmat a kíváncsiskodásra és a számomra még csak az elején tartó élet élvezetére, közelebb mentem. Szétnyitott asztala mögött utcai árus mutatta be nagy hévvel egy általános folttisztító kiváló tulajdonságait. Ez fölviányozott, s mivel az ismeretszerzésnek már a gondolata is a boldogság ezernyi képzete

tét keltette bennem, odafurakodtam az első sorba, hogy minél jobban halljam és csodálhassam a ritkás bajuszu szöke árust. Gyermekségem idején jellest kaphattam volna csodálatból.

Hú, micsoda boldogság volt hallgatni a csábítót, együtt nevetni a báméskodókkal, részt venni, benne lenni a dologban! Az árus oly kedves volt, oly szellemes, hogy egy-egy tréfájánál a szomszédaimra néztem a tekintetüket keresve, hogy együtt örvendezzek és így egyesüljek velük. Hú, de jól beszélt! és hogy bámultam őt, és az a csodálatos francia nyelv is milyen élvezetes volt az idegenből jött fiúcskának, aki öt éves korában került ide egy görög szigetről, s még oly rosszul beszélt. Rajongva, testileg lenyűgözve hallgattam a varázslót, bizalommal néztem föl rá, egy kutyakölyök bizalmával, hittem benne és szerettem. Én már csak ilyen voltam, ilyen volt göndör fekete hajfürtjeivel és kunkori szempillájával az a kis hülye. Valahányszor a mágus a varázsrudacskájaival eltüntetett egy foltot, a szomszédaimra néztem, vajon ők is értékelik-e, egyszerre akarván élvezni bámulatukat és osztozni a közös álmélgodásban. Boldogan mosolyogtam az árusra, büszke voltam rá, büszke a szakértelmére, büszke a párizsi kiejtésére, és szerettem őt.

Három frank lapult a zsebemben, ajándékba kaptam anyámtól a születésnapomra, s elhatároztam, hogy a feléért veszek három folttisztító rudacskaát. Így majd becsülni fog engem az árus, érdekes leszek a számára, és a komoly vevő jogán hosszabb időn át is hallgathatom. Meg azután az anyukám is örülni fog. Nincs többé folt! Dobogó szívvel, teljes izgalomban a jelentős vásárlástól, mely egyszerre vívja ki számomra a báméskodók elismerését és az árus barátságát, a matróruhám zsebébe nyúltam kivenni ezt a jelentős summát, mély lélegzetekeket véve, hogy legyen merszem odaállni, és kérni a három rudacskaát. Akkor azonban, tíz egész esztendőm gyöngéd és szeretetteljes mosolyának látán, az árus egyszerre csak abbahagyta a beszédet és a dörzsölést, szótlánul fürkészte az arcomat, szintén elmosolyodott, én pedig megijedtem. A mosolya két hosszú szemfogat tett láthatóvá, és én elszoruló torokkal egyszerre csak azt éreztem, hogy a szegycsont magasságában nagy adag vér tolul a mellkasomba. Miközben mutatóujját és halványkék tekintetét rám szegezte, kivert a veríték, s rémületben a szájam szélét nyalagattam.

X

Te egy bipsi vagy, he? – mondta a ritkás bajuszu szöke árus, akit a gimnáziumból jövet bizalommal és szeretettel elmentem meghallgatni, egy piszok bipsi, he? látom a pofádról, disznóhúst persze nem eszel, he? hát persze, a disznók nem eszik egymást, smucig is vagy, he? látom a pofádról, lajos-aranyakat zabálsz, he? jobb a cukorkánál, he? te is csak egy selejtes francia vagy, he? látom a pofádról, piszkos zsidó vagy, he? egy piszkos zsidó, he? az apád a nemzetközi finánczóke embere, he? azért vagy itt, he, hogy elegend a franciák kenyérét? hölgyeimuraim, bemutatam a Dreyfus egyik haverját, fajtisza kis biboldó, garantáltan a metéltek céhéből, akit a megfelelő helyen megkurtítottak, én bizony egyből felismerem őket, engem nem vágnak át, és hát én, azaz mi rühelljük erre felé a zsidókat, piszok egy fajta, egytől egyig Németországnak kémkednek pénzért, mint az a Dreyfus is, mind áruló, mind gazember, komisz mint a tetű, szívják a szegényember vérét, csak dúskálnak az aranyban, vastag szivarokat szívznak, nekünk meg marad a nadrágszój meghúzása, nem igaz, hölgyeimuraim? no, tűnj el, eleget láttunk, nem otthon vagy, nem itt a hazád, semmi keresnivalód nálunk, no, tűnés innen, elállod a kilátást, menj csak Jeruzsálembe, oszt nézd meg, nem vagyok-e ott.

XI

Így szólt hozzám az árus, akihez tizedik évem napján bizalommal és szeretettel mentem, már előre ujjongva, hogy, amiért annyira lelkesedtem, hallgathatom a kedves francia nyelvet, hülye módon már előre ujjongva, hogy vásárolni fogok három általános folttisztítót, csak azért, hogy beférkőzzem az árus kegyeibe, hogy elnyerjem tetszését és megbecsülését, hogy megszeressen engem s jogot szerezzek a maradásra, hogy benne legyek a dologban, hogy részt vegyek a csodálatos egymásra találásban, hogy szeretetemért cserébe szeretetet kapjak.

Még most is, amikor ezt írom, elfog a szégyenkezés, s pironkodva be kell vallanom, hogy a belőlem csúfot űző hóhéromra akkor könyörgő pillantást vetettem, s hogy némi könyörületre indítam, megpróbáltam összehozni egy mosolyt, amolyan remegő, beteg, gyarló mosolyt, azt a túlságosan is szelíd zsidó mosolyt, amely nőiességével és szeretetteljességével akart volna lefégyverezni: a

megfélemlített ember szokott hirtelenében ilyen szárnalmas mosollyal reagálni, amit azután megkíséreltem úgy átalakítani, hogy mókásnak és cinkosnak tűnjék, mintha azt mondanám, hogy igen, jó kis tréfa ez, de én tudom, hogy nem komoly, és maga csak viccelődik, és hogy valójában jó barátok vagyunk. Egy védtelen és magára hagyott gyermek esztelen reménykedése. Meg fog engem szánni és azt fogja mondani, hogy csak viccelt.

Az én hóhérom azonban könyörtelen volt, még most is látom ragadozómosolyát a hosszú szemfokkal, ahogy kéjesen elvigyorodott, látom a kinyújtott ujját, ahogy rám parancsol, hogy tűnjek el, miközben a bémésködők helyeslő kuncogással félrehúzódnak, hadd mehessen el a kiebrudalt kis leprás. Én pedig leszegett fejjel szót fogadtam, szót fogadtam, és elindultam egyedül az összeverődött röhécselők sorfala között, arcomon szárnalmas-ideges mosolygással, amit iparkodtam pimasszá tenni, pedig csak a sértettség és a megalázottság mosolya volt. Néhány perccel előbb még gyermeki mosollyal közeledtem az árus asztalához, most pedig a púposok mosolyával mentem el. Az előbb még szívem minden rózsáját kínálva közeledtem, gyanútlan voltam és érintetlen, erre most egy csomó mocskot vágtak a képembe.

XIII

Csak ödöngött a kisgyerek és nem értette. Hogy-hogy? Hát nem szeretettel és viruló mosollyal jött-e ő hallgatni a szép beszédű árust, a kedves francia nyelvet, mit annyira szeret és tiszta szívből tanul, mióta ötévesen megérkezett ide arról a görög szigetről? Bizalommal közeledett az összecsukható asztalhoz, hogy ő is élvezhesse az árus mókáit, ő is akart kedvesen nevetni és helyeselni és részt venni és okulni és megtanulni jobban ezt a drága nyelvet, mely immár az övé is, és barátilag elvegyülni a kerekded kicsiny tömegben és testvériesen benne lenni a dologban. Csak ödöngött és nem értette. [...]

XX

Most pedig hadd kapjon itt helyet, egy kevéske helyet a boldogság is, s mielőtt folytatnám az elbeszélést, és elmondanám, mi történt azután, hadd meséljek magamnak egy kis boldogságot a születésem tizedik fordulóját megelőző időkből, hadd

meséljem el magamnak a gyermeket, akire már várt a megbélyegzés a gyűlölet és a gyalázat tüzes vasával. [...]

XXI

Képzeljék el, s közben ironizáljanak csak nyugodtan, képzeljék el, hogy a szobámban álló, kulcsra zárható szekrény egyik polcán, képzeljék csak el, nagy buzgón berendeztem egy áhítatos-gyermeteg kiállítását, amolyan hazafias oltárt vagy betlehemi jászolt, ereklyetartót Franciaország dicső nagyjai számára, körötte gyertyácskák, tükörcserepek, színes golyók és üvegdarabok meg takaros kis serlegek, amiket sztaniolpapírból készítettem. Az ereklyék arcképek voltak: La Fontaine, Corneille, Racine, Molière, Napóleon, Victor Hugo, Lamartine, Pasteur. Igen, egy másik könyvben elmondtam már, de hadd ismételjem el itt is. Szerettem Franciaországot, utáltam a poroszkokat, revánspárti voltam és nagy hazafi, rajongtam a hadseregért és Jeanne d'Arcért. Franciaország az enyém volt, Franciaországot a sajátomnak tudtam. Aztán fölvilágosítottak, hogy tévedek, hogy nincs bennem tapintat. [...]

XXII

[...] Franciaországnak ezt a kis hódolóját zavar- ta el az árus, ezt a megszállottat, aki imádottn fedetlen fővel tisztelegni a trikolór előtt, libabőrös lett a háta, valahányszor a francia himnuszt hallotta, s amikor egyedül volt a szobájában, és föltette a tölcséres fonográfra a Marseillaise-t, vigyázzállásba merevedett, és költőhöz vagy fajankóhoz illően tisztelgett, s közben lelkesülten, a hazafiságtól reszkető ajakkal nézte magát a tükörben. Ezt a kisfiút, aki szent bolondulással belehabarodott Franciaország- ba, sújtotta az árus az örök idegenség átkával, őt küldte el mindörökre egy láthatatlan koncentraciós táborba, no persze tudom, hogy miniatűr tábor, a lélek tábora volt ez csupán.

Mióta így jártam az árussal, nem tudtam úgy újságot a kezembe venni, hogy azonnal meg ne láttam volna a szót, amely kimondja, hogy mi vagyok, az első pillantásra azonnal. És azokat a szavakat is azonnal meglátom, melyek csak hasonlítanak ama fájdalmas és szép szóhoz, elég annyit látnom, hogy zsinór meg hordó, az angolban pedig olyanokat látok meg azonnal, hogy few, dew, jewel. Erről ennyit.

XXVII

[...] És akkor hirtelen jött a megvilágosodás, hogy később, igen, később, amikor már nagy leszek, később majd finom és emlékezetes módját fogom választani a bosszúállásnak. Megfogadtam, hogy ha nagy leszek, elmondom nekik, egy magas hegyen állva fogom elmondani nekik, mit tettek velem, amikor még védtelen kisgyerek voltam. Igen, mindent el fogok nekik mesélni, és ők lelkifurdalásukban sírni fognak, én pedig valami végtelen nagy jóssággal, fenségesen mosolyogva fogok nekik megbocsátani, és akkor megöleljük és attól kezdve szeretni fogjuk egymást. Szegény kis hülye.

Mogorván rovom e reménytelen sorokat, csak hogy beváltsam annak a tízéves gyereknek tett ígéretemet. Mert tudom, az emberek nem fognak sírni, ha ezt elolvassák, és nem is fognak engem jobban szeretni, mint eddig. Ellenkezőleg, ellenszenvesnek fogják találni a sztorimat, s lesznek, akik majd gunyorosan mosolyognak. Ismerem őket, ismerem ezt a fajtát, s jól tudom, hogy a régi óhajlás, az a halálos óhajlás továbbra is vár rám a szörnyű falakon.

XXXVI

Csak ödöngtem a semmibe vesző tekintettel, és arra gondoltam, azt ismételtetem magamban, hogy milyen egyszerű, mennyivel egyszerűbb lett volna, ha nem megyek el hallgatni az árust, elvégre történhetett volna, bizony történhetett volna úgy is, hogy nem megyek el meghallgatni, nem teszem ki magam a bajnak. Jaj, miért, miért tettem ki magam a bajnak? Akár egyetlen perccel az árushoz indulásom előtt is dönthettem volna úgy, hogy nem megyek az árust hallgatni, s akkor most minden milyen jó volna, milyen boldog lennék, este pedig várna a születésnap vacsora. Jaj, az Istennek meg kellett volna gátolnia, hogy az árushoz menjek. Valamilyen balesetet kellett volna kimódolnia, mondjuk, kifordul a bokám, s akkor már nem indulok el az árust hallgatni, hanem hazamegyek, és boldog vagyok, boldog az Anyukámmal, jól kibeszélgetem magam az én drága Anyukámmal, s nem teszem ki magam a bajnak.

Csak ödöngtem tovább, tágra meresztett szemmel és félig csukott szájjal ödöngtem, kábán a fölfedezéstől, és egyszer csak azt mondtam magamban, hogy nem, ez nem lehet igaz, csak bebeszélem ma-

gamnak, a baj nem is történt meg, nem mentem el az árust hallgatni, csak kitaláltam az egészet, s ökölbe szorított kézzel győzködtem magam, csak hát közben tudtam, hogy nem beszéltem be magamnak semmit, hogy minden igaz, s a baj megtörtént. [...]

XLV

Jaj, én népem, én szenvedő népem, tekintés reám, szerető és tisztelő fiadra, ki soha meg nem szűnik téged dicsérni, hűséges nép, bátor nép, nyakas nép, ki szent hegyén szembeszegült a cészárok Rómájával, és hét álló évig reszketett tőle a birodalmak leghatalmasabbika. Jaj, én hőseim, Masada kilencszázhatvan ostromoltja, kik a hetvenharmadik év húsvétjának első napján önkezükkel vetettek véget életüknek, meghaltak inkább, mintsem megadják magukat a győztes rómainak és imádják alávaló isteneit.

Jaj, én éhenkórász bujdosóim annyi idegen földön fogságba vetve, kik hurcoltátok magatokkal századokon át a makacs reményt, és nem voltatok hajlandók elveszejteni magatokat és beolvadni a száműzetésben a többi nemzetbe. Jaj, én büszke népem, ki oly eltökélten ragaszkodsz a túléléshez és lelked megőrzéséhez, népe az ellenállásnak, de nem ám egy évig, nem öt, nem tíz, nem is húsz évig, hanem kétezer éven át, van-e még nép, mely így ellenállt? Igen, kétezer év ellenállás, s erről akár példát is vehet a többi nép.

Jaj, apáim, kik az évszázadok során inkább vállaltátok a lemészároltatást, mint az árulást, a máglyát, mint a hittagadást, apáim, kik a lángok között utolsó leheletetekig hirdettétek az Isten egyedülvalóságát és a hitetek nagyságát. Jaj, ti mind, kik a középkorban az enyéim közül inkább a halált választottátok, mint az áttérést, hány meg hány hely volt tanúja e választásotoknak az Alpoktól Németországon át egészen az Északi-tengerig: Verdun-sur-Garonne, Carentan, Bray, Burgos, Barcelona, Toledo, Trident, Nürnberg, Worms, Frankfurt, Speyer, Oppenheim, Mainz! Bátrak voltatok mind, inkább végeztetek nőitekkel és gyermekeitekkel, azután magatokkal is, vagy rábíztátok a feladatot a legkülönbre, hogy egymás után ölje meg őket, vagy magatokra gyújtottátok a házat, és a lángok közé mentetek karjaitokba véve gyermekeiteket és zsoldárokat énekelve az Örökkévalónak, a mi Istenünknek. [...]

LII

A rue Paradis sarkán másik újságot vettem, és én, a zsidó, az örök zsidó megint csak olvasni kezdtem. Istenem, ki mondja meg, miért olyan közkedvelt a walesi herceg, mire az a sok fénykép az őt éljenző emberekről, akik az egész éjszakát az utcán töltötték, csak hogy reggel láthassák, honnan ez a tébolyító szerelem, miért tisztelegnek előtte fegyverrel a katonák, és ő miért fogadhatja ezt annyi fensőbb-séggel? Ugyan mit tett, miféle szép és nagyszerű dolgot vitt véghez, hogy ennyire tisztelik, s főleg hogy ennyire szeretik? Azon túl, hogy megszületett, semmit. Megszületni megszülettem én is, csak-hogy engem ezért büntetnek. Az újság a herceg jó-ságáról beszélt. Nem nehéz jónak lenni, ha mindenki szeret bennünket. Széttéptem a hülye újságot, és folytattam tovább ödöngésemet az ellenséges világban, s közben hol a jobb mutatóujjammal írtam bele az üres levegőbe, hogy büdös zsidó, hol pedig katonamódra tisztelegtem, hogy nekem is jusson valami a walesi herceg boldogságából. De sehol nem álltak vigyázzba merevedett katonák, sem rajongó tömegek.

Egy kóbor macskát pillantva meg, a nyomába eredtem. Ciróka-maróka, mormoltam. De még a macska is utált, mert amikor odahajoltam, hogy megsimogassam, elszaladt és otthagzott. Kínomban elnevettem magam. Hát persze! És ha úgy próbálnék meggyógyulni, hogy üvölni kezdek? Ha a képükbe üvölném, hogy meghalok, ha továbbra is így utálnak? Nekik ez persze egyre megy. Akkor azt kívántam, bárcsak minden gonosz ember zsidóvá lenne. Hadd kóstoljanak bele, milyen az, mormoltam. Aztán szándékosan kicsavartam a csuklómat, legyen ezzel is több igazságtalanság a világban.

LIII

Akkor hirtelen lecsillapodtam. A keresztények közül csupán néhány nem szeret engem, csak az olyanok, mint akik az árus körül voltak, és mint azok, akik a falakra firkálnak, nemigen lehetnek harmincnál többen. És még akik az árus körül voltak, sem nevettek rajtam mind, voltak, akik semmit se mondtak, talán nem is értettek egyet az árus-sal, csak nem mertek szólani, talán mert félték tőle. Meg aztán az utcán igazán kedves keresztény embereket is láttam. Ott volt mindjárt az a hölgy, aki

elmagyarázta, hogyan kell a pályaudvarra menni, de hát hamar odébbálltam, mert megijedtem. Meg a jószágos pap, aki megkérdezte, miért beszélek magamban, s fölajánlotta, hogy hazavisz. És a néni, aki megkérdezte, nem vagyok-e beteg, ő is el akart kísérni, még a hajamat is megsimogatta, nem kellett volna megszöknöm, hanem mindent elmondani neki, hátha azután is kedves lett volna. Igen, ha még egy jótét lélek szóba állna velem, s volna bátorságom elmondani az igazat. De zsidó helyett izraelitát mondanék, az jobb benyomást tenne. És talán az illető így szólna: Nem tesz semmit, gyermekem, én jól megvagyok az izraelitákkal. Igen, izraelitát mondaní kevésbé veszélyes. Egyébként a kedves nővérek a katolikus iskolában, amikor hatéves voltam, mindig azt mondták, hogy izraelita vagyok, és mind kedvesek voltak, jó modorra, ahogy ők mondták: szolid viselkedésre tanítottak, hogy az ember az utcán menve nem lóbálja a karját, igen, ők mind kedvesek voltak velem, egyszer még a tisztelendő anyja is megcsókolt. No látod, mondtam magamban. Jó, többé nem zsidót monduk, hanem izraelitát. Csakhogy azon nyomban rájöttem, hogy ezzel sem megyek semmire. Igen, a sok millió francia mind jó, mind szeretetre méltó, de engem nem szeretnek, soha nem is fognak szeretni, s ez nem az ő bűnük. Ez a dolgok rendje, elég a falakra nézni. De hogy mi van e rejtélyes gyűlölködés mögött, amikor az én anyukám meg csupa jószág?

LVI

Halál a zsidókra Halál a zsidókra Büdös zsidók Büdös zsidók. Így szólt a jó felirat, amely előtt, most már tudtam, az életem veszett el. Túl korai ezt tudni tízéves korban. Lenyűgözve, báván néztem a feliratot. Halál a zsidókra Halál a zsidókra Büdös zsidók Büdös zsidók. Két kép, amitől kivert a veríték, vonult el a szemem előtt. Az egyik az volt, hogy amikor nagy leszek, elutazásom estéjén, a hajón minden utas szóba áll velem, kedvesen és mosolyogva. A másik, hogy másnap minden utas balsós hallgatásba burkolózva kerülni fog, mert időközben megtudta, miféle vagyok. Most már tudtam, hogy életemben, egész hátralevő életemben senki sem fog szeretni, s én sem tudok majd senkit sem szeretni, pedig annyira szerettem volna szeretni s hogy szeressenek. Szédültem, mindenkitől számkivetve bámultam az ítéletre, a nyakamban lüktetett egy ér, torkomba szorult a zokogás, s félelmemben

a szám szélét nyalogattam. Mindig zsidó, sosem fognak szeretni, mindig zsidó, sosem fognak szeretni.

LVII

Halál a zsidókra Halál a zsidókra Bűdös zsidók Bűdös zsidók. A bűdös zsidó bámult az ítéletre, a tízéves bűdös zsidó már tudta, hogy mindörökké tisztátalan. Halál a zsidókra Halál a zsidókra Bűdös zsidók Bűdös zsidók. A bűdös zsidó rosszul érezte magát, a bűdös zsidónak tátva maradt a szája a boldogtalanságtól, a bűdös zsidónak megroggyant a lába a boldogtalanságtól, a bűdös zsidó izzadni kezdett a boldogtalanságtól, a bűdös zsidó kapkodva lélegzett a boldogtalanságtól, a bűdös zsidó képtelen volt sírni, a bűdös zsidót fojtogatta a zokogás, a bűdös zsidóban megállt a görcs, a bűdös zsidóban megkövült a zokogás, a bűdös zsidóban fölmondta a szolgálatot és ott maradt bénán a mellkasában a zokogás, a bűdös zsidónak a mellében rekedt a zokogás, már-már kitört volna, de nem lett folytatása, s nem talált magának utat. Bűdös zsidóé volt a fájdalom, sőt bipsié vagy biboldóé, már sírni sem tudó fájdalom, csak egy bűdös zsidóé, kinek már a sírás vigasza sem jutott, egy bűdös zsidó fájdalma, kinek a sírás sovány öröme sem jutott, a bűdös zsidóé, kit halálra szántak, szégyenletes fájdalom, púpos hátú, bűdös zsidó fájdalom, a szárazon és magányosan, sápadtan és reménytelenül fojtogató fájdalom. Igen, ezek a bűdös zsidók éppen úgy szenvednek, mint bármely más teremtetett lény. Keresem a felebaráti szeretetet, ugyan mondjátok már meg, ti érzékeny lelkű antiszemiták, tudjátok-e netán, hol van a felebaráti szeretet?

LXVI

Égett a bal orcám, és be kellett látnom, most mondom ki először, hogy én fenséges magamat bizony arcul csapták, és az enyéim közül ezt senki sem tudta meg. Igen, tizedik évem ama fordulóján fölpofozott az árus, amikor megrökönnyödésemben, hogy így elzavarnak, elodáztam exodusomat, s tiltakozásul csak hangtalanul tátogva, dermedten néztem bántalmazómra, szememben a bűnösségnek azzal a tagadásával, azzal a fizikai félelemmel, amit ettől kezdve az anyám szemében láttam viszont.

Mentem a néptelen utcán, mentem kezemet sértett arcomra nyomva, ment a próféták fia, akiből

biboldó lett, jobbán övéinek egyikével, a karikás szemű Jézussal, aki szintén bal orcájára, erre a szokatlanul sápadt arcra tapasztotta kezét, ment két elveszett és megrendült ember, Jézus, aki akár csak én, zsidónak született, és ezt többször is elmondta nekem, az én fajtámból és felekezetemből való Jézus, akinek hívei január hó első napján még most is megünneplik körülmetélésének évfordulóját, mivel a zsidó vallás előírásai szerint születése után hét nappal körülmetélték, vagy ahogy az árus mondta, a megfelelő helyen megkurtították, Jézus, akit az árus velem együtt kergetett el, a zsidó Mária zsidó fia, Jézus, a naiv, de bölcs mosolyú Jézus, a szép álmodozó ott ment a jobbomon, és a tömeg kövekkel dobált minket, és azt kiabálta, hogy piszok zsidók vagyunk, és a halálunkat követelte, Jézus pedig cinkos szomorúsággal rám mosolygott, és azt mormolta, hogy Életet a zsidóknak, a jobbomon állt szeretettel Jézus, előttem meg egy Másik, fajtámnak egy másik nagyja, magasra tartott kezében a Tíz parancsolattal a Sínai-hegy vilámai alatt vagy az utcai lámpák sápadt fénykörében, és rémséges prostituáltak jelentek meg, titokzatos őrszemek bukkantak föl, pösze némberek, akik pénzt és nyavalyákat gyűjtögettek, egyikük pedig azt mondta, hogy elmúlt már éjfél és jobban tenném, ha hazamennék lefeküdni. És a király szóval fogadott a prostituáltnak.

LXVII

A hazafelé vezető úton, a permetező esőben, mely a járdára vigasztalanul hunyorgó szemeket rajzolt, a kezét meggyalázott arcán tartó gyermek összetalálkozott az apjával és az anyjával, akik már negyedjére vagy ötödjére fordultak vissza zaklatottan és kétségbeesve a rendőrségről, ahová ismételen átmentek az elmúlt órákban alázatosan megtudakolni, van-e valami hír eltűnt kisfiukról, akinek óránként adták meg zokogva a személyleírását, igazán szép fiúcska, szép, göndör hajjal, kapitány úr.

Amikor hárman hazaértek jóságos lakásukba, ó, boldogult gyermekkorom édes magángettója, ó, meghittség, a petróleumlámpa sárga fényköre, ó, én halott anyám, akit nem látok többé már soha és nem várok soha az állomáson, nem álltak meg a szobában, ahol várta őket és egész éjszaka hiába várta a gyermek tizedik születésnapjára szerelmesen elkészített pompás ünnepi vacsora, s ahol a magá-

nyos nagy torta érintetlen maradt, körülötte egy kezdő kis élet szájalmasan csonkig égett tíz rózsaszín gyertyájával.

Ők hárman nem ültek le a földíszített születésnap asztalhoz, bementek a szülők hálószobájába. Ott azután, leküzdvé a szédülést, ami egész életére megmaradt, a gyermek beszámolt az apjának és az anyjának. De nem számolt be mindenről, csak annyit mondott el, hogy valakik a zsidó képe miatt kinevették és elkergették. Akkor az apa és az anya büntudatos tekintetet vetettek a gyerek arcára, kit ők hoztak a világra, és lesütötték a szemüket. Ma is látom azt a pillanatot. Az apám az ágyán ült, az anyám a szemben lévő ágyon, és bársonyos bőrű kicsiny kezével fogta a rézgömböt. És mind a hárman sírtunk. Ettől derült volna csak jókedvre egy antiszemita.

LXVIII

Persze hogy nem koncentrációs táborról szól a történet, ti érzékeny lelkű antiszemiták, persze hogy azon a születésnapon, a tizedik születésnapomon nem testileg szenvedtem. Persze hogy azóta sokat fejlődtek. Persze hogy az árus csak megszégyenített egy gyereket, csupán fölvilágosította szégyenletes mivoltáról. Persze hogy csupán annak a bűnét bizonyította rá, hogy megszületett, s az ilyen bűn rászolgál a gyanakvásra és a gyűlöletre. De azért nem utolsó dolog tudtára adni egy szelíd kisgyereknek, hogy utálatos szerzet, és elcsavarni a lelkét mindörökre. Persze, azóta sokat fejlődtek. Ámde ami világra jövetelem tizedik évfordulóján esett meg velem, ez az első találkozás a gyűlölettel, a bárgyú gyűlölettel, ez bizony az iszonyatkamrák hírnöke volt, a gázkamrák előjele és kezdete, a hosszú cementpadlós kamráké, ahol két rokonom, a nagybátyám és a fia fuldokolt és halt meg, kéz a kézben, két mezítelen, a fiú az apára roskadva, aki szerette őt.

LXIX

[...] Ha nincs az árus és nincsenek a gonoszságban hozzá hasonlók, a hozzá hasonlók sokasága Németországban és egyebütt, akkor német táborok sem lettek volna, sem még élő testvéreimnek a piccseken csontig lesoványodott népe, nincsenek a mozogni már alig tudó elesettek, akik csíkos ron-

gyaikban vagy már mezítelenül és kiálló csontjaikkal petyhüdtlen lógó bőrük alatt vártak sorukra az emeletes fekhelyeken, várták a soros halált, várták a teljes kimerülés közönyében, leromolva és idegenül, Isten páriájaként és az emberektől elfeledve, várták sorvadozva, várták, olykor egy-egy beteg mozdulatot, céltalan és nagyon lassú mozdulatot téve, elnyúlva vagy összekuporodva kemény fekhelyükön, várták, nem törődve a férgekkel, várták, szörnyűségesen nagy szemgödreikben még eleven tekintettel, míg szemük, mint az éjszakai madaraké, kikerekedett a beesett arcokon, várták, olykor egy-egy beteg pillantást vetve a szájalmas bábukra, akik az éjszaka felkötötték magukat, várták, boldogabb időkre emlékezve, várták a közelinek tudott halált, várták, s közben még lélegeztek, magukba lélegezték a szörnyűségekről hírt adó bűzőket, a német kéményekből, a német krematóriumok hosszú kéményeiből gomolygó bűzőket, vártak a sorukra, amikor majd egymásra dőlnek a félelem piszkaival, elhullnak a kamrákban a sziszegve ömlő Ciklon gáztól, német kamrákban, német gáztól. Ki miatt is kellett ezeknek a meztelenre vetkőztetett, csontig lefogyott embereknek nyitott szemmel egymásra roskadni? A szőke árus és a gonoszságban hozzá hasonlók miatt, a hozzá hasonlók sokasága miatt Németországban és egyebütt, az összes zsidófaló miatt.

Igen, ezek a halott, de nyitott szemek titeket, gyűlölködőket néznek, titeket néznek, miközben csókot nyomtok a feleségetek arcára és fiatok homlokára, rátok tekintenek, ha nevettek, rátok, ha békésen alszotok, rátok, amikor imádkoztok, rátok akkor is, amikor a takarót félrelökve tusakodni fogtok a halállal.

Mondjátok hát, ti antiszemiták és gyűlölködők, kiket most egyszeriben embertestvéreimnek merek nevezni, édesanyák fiai és anyáinkban testvéreink, de testvéreink a közös halálban is, kik megismeritek majd a halál órájának szorongatását, testvéreim a szájalomban és a szánakozó gyöngédségben, mondjátok hát, antiszemita testvéreim, vajha valóban boldogok vagytok-e, ha gyűlölködtök, s büszkéek a gonoszságotokra? Ez volna-e valóban a cél, melyet szegény kurta életetek elé tűztetek?

LXX

Jaj, embertestvéreim és majdani hullák, szánjátok meg egymást, szánjátok meg testvéreiteket a ha-

lálban, szánjátok meg a gonoszokat, akik szenvedést küldtek rátok, és bocsássatok meg nekik, mert ők is megismerik majd a halál árnyékvilágának rettetését, s nekik is vannak veletek szemben jogaik, a majdani haldoklók magasztos jogai, szánjátok meg őket, testvéreiteket a halálban, minden testvéreket a halálban, szánjátok meg biztos haláltusájukat, elkerülhetetlen haláluknak ezt az udvarhölgyét, hisz ez a halál a tiétek is lesz, és az ő kezük és a tiétek egyként fog kapaszkodni a takaróba, és fogja ledobni magáról és iszonyatosan összegyűrni az élet, az élni akarás, a lélegezni, a még egyszer lélegezni akarás utolsó nekirugaszkodásában. Legyetek szájalommal egymás iránt, közös halálotok iránt, szájalommal felebarátotok és az ő biztos halála, a mi közös sorsunk és boldogtalanságunk iránt, hogy ebből az egyetlen szájalomból megszülessék végre egy alázatos, az önhitt felebaráti szeretetnél igazabb és komolyabb, igazságszerető jóság, hiszen méltán érdemel szájalmat a majdani haldokló nyomorúsága.

Igen, testvéreim, hagyjunk föl a gyűlölködéssel, szájalomból meg testvéri könyörületből, az alázatos és könyörületes jóság okán, mert fölhagyni a gyűlölködéssel előbbre való, mint a felebaráti szeretet, amelyben ifjúkoromban magam is hittem, s vonzerejének és varázsának ismeretében ma is nosztalgiával gondolok rá, úgyhogy ez a megindító szépségű szeretet olykor még most is megkísért, de hát lehet-e komolyan venni, lehet-e benne hinni? Mert hogyan is lehetne igaz szeretettel, lemondásra és nélkülözésre kész szeretettel, önzésünk nélkül, a halálnál erősebb szerelemmel, amikor szüntelenül arra gondolok, mihez kezd a kedvesem a halálom után, mihelyt nem leszek mellette, hogyan is lehetne azzal a szeretettel, amit azok iránt táplálsz, akiket igazán szeretsz, mert együtt élsz velük és ismered őket, lelked az ő lelkükkel egy, és igazság szerint mindenél drágábbak a számodra és még felebarátaid is,

hogyan is lehetne ilyen fenséges kivételezéssel, ezzel a másikért folytonosan reszkető szeretettel, hogy halálával vagy haláloddal elveszíted őt, hogyan is lehetne ilyen szeretettel, mely egyedül érdemli a nevet, ezzel a szent szeretettel őszintén szeretni sok ezer vagy sok millió ismeretlent? Jaj, milyen kevéssel beérik, s milyen szűkösen szeretnek, akik felebarátjaikat szeretik.

Bizony mondom néktek, szájalomból meg testvéri könyörületből, az alázatos és könyörületes jóság okán, fölhagyni a gyűlölködéssel előbbre való, mint az önámító felebaráti szeretet, az önmagának hazudozó képzelt szeretet, a képlékeny, az esztétikusan külsődleges, a mindenkinek könnyen megadott, tehát senkinek sem szóló, közömbös szeretet, ez az angyali ének, színpadi vallomás, önimádat és szentéletűsége törő elbizakodott igyekezet, hívság és szél kergetése, az igazságtalanságot fenntartó s a csalóka szeretettel elkendőző és igazoló, veszedelmes szeretet, jaj, a felebaráti szeretet és az igazságtalanság förtelmes együttélése, a meddő szeretet, mely kétezer éven át nem akadályozta meg sem a háborúkat, sem az öldöklést, sem az inkvizíció máglyáit, sem a pogromokat, sem a döbbenetes német gyilkolást, ó jaj, a felebaráti szeretet és a gyűlölet förtelmes együttélése.

Embertestvérek, kiknek oly kevés időtök jut mozgolódni, s kik holtotokban nemsokára méretre szabott néma mozdulatlanságba merevedtek, szánjátok meg testvéreiteket a halálban, ne akarjatok többé nevetséges felebaráti szeretettel, komolytalan, csak szavakban létező szeretettel szeretni, ebből már megkaptuk a magunkét a századok során, és tudjuk, hogy mit ér, érétek be annyival, hogy végre megkomolyodva nem gyűlölitek többé testvéreiteket a halálban. Így szólt egy ember közelgő halálának magasából.

GORILOVICS TIVADAR FORDÍTÁSA

